

Buitenlandse investeringen en internationale migratie naar Nederlandse steden

Jeroen van der Waal

Verklaringen voor de migratie van laaggeschoolden van arme naar rijke landen worden, conform klassieke migratietheorieën, vanouds gevonden in slechte economische omstandigheden in de herkomstlanden. Volgens Sassen brengt het hedendaagse mondialiseringsproces echter nieuwe, aanvullende *push* en *pull* factoren voor deze migratiestromen met zich mee. Buitenlandse investeringen in nieuwe industrielanden zouden migratiestromen veroorzaken richting steden in de landen waaruit de investeringen afkomstig zijn. Bovendien zouden migranten zich binnen die landen vooral vestigen in steden waar geavanceerde producentendiensten geclusterd zijn, omdat die een hoge arbeidsvraag naar laaggeschoolden kennen. In dit artikel wordt de empirische houdbaarheid van deze veronderstellingen onderzocht door te kijken naar migratie vanuit nieuwe industrielanden naar Nederlandse steden.

Inleiding

Veel onderzoek richtte zich de afgelopen decennia op het verklaren van de aantrekkingskracht die hoogontwikkelde economieën uitoefenen op laaggeschoolde migranten uit ontwikkelingslanden. De dominante verklaringen die daarbij naar voren komen – de zogenaamde *push* factoren – zijn onderontwikkeling en bevolkingsdruk (Massey et al., 1993). Het idee daarbij is dat deze factoren het voor grote delen van de laaggeschoolde bevolking in ontwikkelingslanden moeilijk, zo niet onmogelijk, maken om in hun levensonderhoud te voorzien, en een substantiële verbetering van hun levensstandaard in de weg staan. De verklaring waarom deze migranten zich vestigen in hoogontwikkelde economieën – de zogenaamde *pull* factor – is daarbij spiegelbeeldig, en stelt de vraag naar laaggeschoolde arbeid centraal. Een relatief, dus in vergelijking met het herkomstland, hoge arbeidsvraag naar laaggeschoolden in hoogontwikkelde economieën zou laaggeschoolde migranten de mogelijkheid bieden om hun levensstandaard te verbeteren (Massey et al., 1993).

Deze klassieke *push* en *pull* factoren zijn in empirisch onderzoek vele malen bevestigd, in de migratieliteratuur daardoor praktisch onomstreden, en worden daarom inmiddels ook wel aangemerkt als ‘the root causes’ (Martin, 1995: 820) voor de migratie van laaggeschoolden van arme naar rijke landen. Volgens Sassen brengt het proces van economische mondialisering zoals dat zich sinds jaren zeventig van de twintigste eeuw manifesteert echter nieuwe *push* en *pull* factoren voor deze migratie met zich mee (Sassen-Koob, 1984b, 1986; Sassen, 1988), welke zij bijeen heeft gebracht in een overkoepelend theoretisch raamwerk. De nieuwe *push* factor in dat raamwerk betreft de ontworteling van traditionele

werkstructuren die directe investeringen van westerse bedrijven in zogenaamde ‘nieuwe industrielanden’ tot gevolg hebben (cf. Massey et al., 1993). De nieuwe *pull factor* in Sassens raamwerk betreft de hoge vraag naar laaggeschoolde arbeid in steden in de hoogontwikkelde economieën vanwege de clustering van geavanceerde producentendiensten.

Dit artikel is een eerste aanzet om de nieuwe *push* en *pull* factoren voor migratie van laaggeschoolden uit nieuwe industrielanden naar steden in hoogontwikkelde economieën zoals geformuleerd door Sassen te onderzoeken. Het zal zich daarbij in de eerste plaats richten op de vraag of er een samenhang bestaat tussen directe buitenlandse investeringen en migratie vanuit nieuwe industrielanden. Een dergelijke samenhang zou een opmerkelijke bevinding zijn, aangezien het in de richting wijst van een ‘ontwikkelingsparadox’: enerzijds lijdt economische ontwikkeling tot een afname van deze migratiestromen zoals klassieke migratietheorieën beweren, anderzijds leidt de economische ontwikkeling die gepaard gaat met directe buitenlandse investeringen tot een toename van deze stromen, zoals Sassen beweert. Dit artikel richt zich in de tweede plaats op de vraag of dat de *pull factor* in Sassens raamwerk inderdaad een verklaring biedt voor de vestiging van migranten uit nieuwe industrielanden in steden in de geavanceerde economieën.

Voor de beantwoording van bovenstaande vragen worden migratiestromen van nieuwe industrielanden richting steden in Nederland onderzocht. Nederland dient daarbij als strategische casus vanwege drie redenen. Ten eerste is Nederland een van de meest open economieën ter wereld, zowel vanwege de substantiële investeringen die Nederlandse bedrijven plegen in nieuwe industrielanden, als vanwege het hoge aantal laaggeschoolde migranten vanuit die landen dat zich in Nederland heeft gevestigd (Van der Waal, 2010). In de tweede plaats heeft recent onderzoek aangetoond dat Nederlandse steden aanzienlijk verschillen in het aandeel werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten, en in de vraag naar laaggeschoolden die dat veroorzaakt (Van der Waal, 2010). De derde reden waarom Nederland voor het onderzoek in dit artikel fungeert als strategische case is dat het een relatief centralistische verzorgingsstaat kent (zie daarvoor o.a. Burgers & Musterd, 2001). Hierdoor kunnen verschillen in stedelijke arbeidsmarkten niet het gevolg zijn van verschillen in arbeidsmarktbeleid. Nederland is kortom een ideale casus voor het beoogde onderzoek, en in de volgende paragraaf worden de theoretische noties die dat onderzoek zullen sturen uiteengezet.

Directe buitenlandse investeringen en internationale migratie van laaggeschoolden

De push factor van de nieuwe migratie: directe buitenlandse investeringen

Volgens de wereldsysteemtheorie stimuleert mondiale economische integratie arbeidsmigratie van arme naar rijke landen (Portes & Walton, 1981), en daarbij speelt de zogenaamde ‘nieuwe internationale arbeidsdeling’ een centrale rol. De beredenering is hier dat deze arbeidsdeling het gevolg is van de verplaatsing van productieprocessen van hoogontwikkelde economieën – grofweg die landen die tot de OESO behoren – naar nieuwe industrielanden, die voornamelijk in Azië,

Zuid-Amerika en Afrika te vinden zijn. Dit proces, vaak aangeduid met de term directe buitenlandse investeringen (DBI), heeft er voor gezorgd dat een substantieel deel van de productie van bedrijven die hun wortels hebben in OESO landen inmiddels plaatsvindt in nieuwe industrielanden, en dat deze bedrijven daar dienstengevolge veel mensen in dienst hebben, dan wel via onderaannemers voor zich laten werken. De meest uitgewerkte theorie waarin dit proces in verband wordt gebracht met migratie van nieuwe industrielanden naar hoogontwikkelde economieën kan worden gevonden in het werk van Sassen (1988, 2006b; Sassen-Koob 1984a).

Zij stelt dat directe investeringen in nieuwe industrielanden leiden tot een 'disruption of traditional work structures', omdat het bij veel mensen daar een 'transformation of subsistence workers into wage-labor' met zich meebrengt (Sassen, 1988: 18; cf. Massey, 1988). Zij die emplooi vinden in de productieplaatsen die tot stand komen door deze investeringen, zijn namelijk vaak tot die tijd werkzaam in zelfvoorzienige gezinseconomieën in landelijke gebieden. Het werk in de fabriekshallen dat wordt gecreëerd door buitenlandse investeringen, is daarentegen veelal gericht op massaproductie van exportgoederen. Deze fabriekshallen zijn daarom vaak gevestigd in kustgebieden, en het aanvaarden van werk daar gaat dienstengevolge niet alleen voor velen gepaard met een transitie van zelfvoorzienige naar loonarbeider, maar ook met migratie vanuit het achterland naar de kust. Volgens Sassen kan deze binnenlandse migratie een eerste aanzet zijn tot (lange-afstands)migratie richting geavanceerde economieën in het algemeen, en naar de landen waaruit de directe investering afkomstig zijn in het bijzonder (Sassen, 1988: 18; cf. Massey et al., 1993, 1994). De redenen die daarvoor worden gegeven zijn dat:

the presence of such investments creates cultural-ideological and objective links with the countries providing this capital (...) Besides the long recognized westernization effect of large-scale foreign investment in the less developed world, there is the more specific impact on workers employed in production for export or in the services in the export sector. These workers are using their labor power in the production of goods and services demanded by people and firms in the U.S. or any other highly developed country. *The distance between a job in the off-shore plant or office and in the on-shore plant is subjectively reduced.* Under these conditions emigration may begin to emerge as an option actually felt by individuals (Sassen, 1988: 18-19, cursivering JvdW).

Indien hiervan werkelijk sprake is, betekent dit dat de uitvoerig gedocumenteerde migratie van ontwikkelingslanden naar hoogontwikkelde economieën nog een andere verklaring kent dan klassieke migratietheorieën waarin *push* factoren als onderontwikkeling en overbevolking centraal staan. De in deze paragraaf uiteen gezette wereldsysteemtheorie is daarmee niet zozeer concurrent van deze klassieke migratietheorieën, maar een toevoeging daarop in tijden waarin ontwikkelingslanden te maken krijgen met grote investeringsstromen vanuit hoog ontwikkelde economieën. De wereldsysteemtheorie beoogt dus weliswaar een verklaring te geven voor migratie van landen die vaak kampen met onderontwikkeling en

overbevolking naar hoog ontwikkelde economieën, maar stelt daarbij een ander mechanisme centraal dan klassieke migratietheorieën.

De wereldsysteemtheorie draait immers om een relatief nieuw fenomeen – de nieuwe internationale arbeidsdeling die het gevolg is van directe buitenlandse investeringen – en als zodanig beoogt ze in tegenstelling tot klassieke migratietheorieën recent op gang gekomen migratiestromen te verklaren. Sassen spreekt bij de uiteenzetting van de wereldsysteemtheorie dan ook consequent over ‘the new immigration phase’ (Sassen-Koob, 1984b: 158), ‘the current phase of (...) migration’ (Sassen-Koob, 1986: 86), of ‘the current migration phase’ (Sassen, 1988: 4, cf. 2006b). Tot op heden is echter geen onderzoek verricht naar de houdbaarheid van deze theorie. Drie studies wijzen echter wel in de richting dat de in deze subparagraaf behandelde *push* factor een empirische basis heeft (Sanderson & Kentor, 2008; Ricketts, 1987; Yang, 1998).¹ Het is hierbij echter belangrijk om op te merken dat tot op heden deze *push* factor in de wereldsysteemtheorie niet in samenhang met de *pull* factor is onderzocht zoals deze studie beoogt. Of het door Sassen geformuleerde theoretische raamwerk een verklaring kan bieden voor migratie van nieuwe industrielanden naar steden in hoogontwikkelde economieën is daarom nog een open vraag.

Om deze vraag te beantwoorden wordt in dit artikel daarom eerst onderzocht of de groei van nieuwe migrantengroepen in Nederlandse steden samenhangt met investeringen vanuit Nederland in de herkomstlanden van deze migranten. De hypothese die daarbij wordt getoetst luidt: *de groei van nieuwe immigrantengroepen in Nederlandse steden is het sterkst uit landen waar Nederlandse directe buitenlandse investeringen het sterkst zijn toegenomen* (hypothese 1).

De pull factor van de nieuwe immigratie: de clustering van geavanceerde producentendiensten

De zojuist behandelde *push* factor wordt door Sassen samen met een *pull* factor die in deze paragraaf wordt uiteengezet gecombineerd in een overkoepelend raamwerk. De reden daartoe kan worden teruggevonden in de volgende bewering: ‘the same set of basic processes that (...) promoted emigration from several rapidly industrialising countries (...) also promoted immigration into several booming global cities’ (1988: 22). De argumentatie daarbij is dat de coördinatie en beheersing van de mondiaal verspreide productieprocessen die de nieuwe internationale arbeidsdeling met zich meebrengt uitermate gecompliceerd is. Deze coördinatie en beheersing vragen dientengevolge om capaciteiten die het hoofdkantoor van het bedrijf in kwestie vaak niet zelf in huis heeft. Daarom worden die capaciteiten ingekocht bij bedrijven die gespecialiseerd zijn in geavanceerde producentendiensten zoals accountancy, consultancy, financiële en juridische dienstverlening (Sassen 2001: 359, cf. Sassen-Koob, 1986: 86; Sassen 1991, 2006a). De

1 Daarmee is niet gezegd dat de invloed van directe investeringen op migratie van nieuwe industrielanden naar hoogontwikkelde economieën verder niet onderzocht is, maar dat studies naar deze invloed aan de hand van de wereldsysteemtheorie schaars zijn. De vele studies die deze invloed onderzoeken aan de hand van andere theorieën concentreren zich namelijk zonder uitzondering op kenniswerkers, en zijn als zodanig voor dit onderzoek niet relevant.

directe investeringstromen in nieuwe industrielanden die in de vorige paragraaf beschreven zijn, worden in Sassen's theoretisch raamwerk aldus als drijvende kracht achter de stormachtige groei van geavanceerde producentendiensten in steden in hoogontwikkelde economieën beschouwd.

Deze argumentatie is aanvankelijk slechts geformuleerd voor enkele tientallen zogenaamde *global cities* (Sassen, 2006a: 142, 2006c: 315), waaronder Amsterdam. Dat wil echter niet zeggen dat de toepassing daarvan tot deze steden dient te worden beperkt, aangezien wordt beweerd dat de clustering van geavanceerde producentendiensten ook in steden plaatsvindt die lager in de stedelijke hiërarchie staan: '[p]arallel developments exist in cities that function as regional nodes – that is, at smaller geographical scales and lower levels of complexity than global cities' (Sassen, 2006a: 193, cf. 2000: 139, 2006c: x).² Dit is voor het vraagstuk dat in dit artikel wordt behandeld zeer relevant, aangezien wordt beweerd dat deze clustering veel werkgelegenheid voor laaggeschoolden oplevert (Sassen, 2006a). In de eerste plaats moet daarbij bijvoorbeeld worden gedacht aan bedienden, beveiligers en schoonmakers die emplooi vinden in de geavanceerde producentendiensten zelf (Sassen, 2000: 142, 2006a: 197). In de tweede plaats zou de clustering van geavanceerde producentendiensten ook 'indirect' leiden tot vraag naar 'an army of low-wage workers' (Sassen-Koob, 1985: 262; cf. Sassen, 2006a). Het leef- en consumptiepatroon van de professionals die werkzaam zijn in deze diensten levert namelijk veel werkgelegenheid op in sectoren als de horeca en in de persoonlijke dienstverlening.

Twee decennia onderzoek laten zien dat stedelijke economieën met een groot en groeiend aandeel werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten inderdaad veel werkgelegenheid genereren voor zowel hoog- als laaggeschoolden. Steden die daarin achterblijven hebben daarentegen te kampen met hoge werkloosheid onder hun laaggeschoolde bevolking. Dit is zowel gevonden voor steden in de Verenigde Staten (Elliott, 1999, 2004; Kasarda, 1985; Kasarda & Friedrichs, 1985, 1986), als voor steden in voormalig West-Duitsland (Kasarda & Friedrichs, 1985, 1986), en in Nederland (Van der Waal, 2010; Van der Waal & Burgers, 2009a, 2009b, 2010).

Volgens Sassen is de clustering van geavanceerde producentendiensten dan ook de *pull* factor voor de migratie van nieuwe industrielanden naar steden in de geavanceerde economieën: 'it is the expansion in the supply of low-wage jobs generated by major growth sectors that is one of the key factors in the continuation at even higher levels of the current immigration' (Sassen-Koob, 1984b: 158). Hoewel theoretisch plausibel, is het tot op heden een open vraag of dit werkelijk het geval is aangezien het nooit systematisch is onderzocht. De houdbaarheid van deze bewering vraagt daarom om nader onderzoek, welke in dit artikel wordt uitgevoerd door toetsing van de volgende hypothese: *de groei van nieuwe migranten-*

2 Of de clustering van geavanceerde producentendiensten in steden in de hoogontwikkelde economieën daadwerkelijk kan worden toegeschreven aan de nieuwe internationale arbeidsdeling zoals Sassen doet is overigens twijfelachtig (Burgers & Van der Waal, 2007), maar dat is voor deze studie van ondergeschikt belang.

groepen is het sterkst in steden waar de werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten het sterkst is gegroeid (hypothese 2).

Data and operationalisering

Voor het onderzoek naar de invloed van Nederlandse directe buitenlandse investeringen op nieuwe migratiestromen naar Nederlandse steden is een dataset geconstrueerd waarin gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zijn gecombineerd met gegevens van de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND),³ de Verenigde Naties (UNCTAD)⁴ en de Wereldbank.⁵ De maximale tijdsperiode die daarmee kan worden onderzocht loopt van 1996 tot en met 2009, omdat dit het maximale bereik is van de beschikbare data over de migratiestromen richting de 22 Nederlandse grootstedelijke gebieden. De variabelen zullen hieronder worden behandeld in de volgorde waarin ze in de analyses aan de orde komen.

Variabelen push factor analyse

Groei immigrantengroepen – meet de toename in het aantal migranten uit niet-Europese, niet-OESO landen in elk van de 22 grootstedelijke gebieden per herkomstland tussen 1996 en 2010.⁶ In tegenstelling tot Ricketts (1987), is de absolute, in plaats van relatieve, toename van deze migrantengroepen gemeten. Anders gesteld, het meet de groei in het absolute aantal migranten in plaats van het aandeel van de bevolking in het herkomstland. De onderzochte theoretische noties in dit artikel gaan immers over het absolute aantal mensen dat ontworteld raakt in een herkomstland vanwege directe investeringen, en niet het relatieve aandeel. Zo zal het meten van het aandeel, in plaats van het aantal, immigranten uit China leiden tot een zeer lage score gezien de omvangrijke bevolkingsgrootte. Aangezien honderden miljoenen Chinezen (zelfvoorzienige) boeren zijn die op geen enkele wijze verbonden zijn met de kapitalistische productiewijze die wordt toegepast op de productieplaatsen in de *export processing zones* die door buitenlandse investeringen zijn ontstaan, zou dit niet in overeenstemming zijn met de in dit artikel onderzochte theoretische noties. Die noties zijn geformuleerd voor de verklaring van de emigratie van het aantal mensen dat op die productieplaatsen ontworteld raakt, niet op het aandeel van de bevolking dat op die plaatsen is gaan werken.

3 <http://www.ind.nl/nl/index.asp>

4 <http://www.unctad.org/>

5 <http://web.worldbank.org/>

6 Landen uit het voormalige Oostblok zijn uit de analyses gelaten omdat ze in de onderzochte periode tot de Europese Unie zijn toegetreden. Dit ging gepaard met een ander – lees: vrijer – arbeidsmigratieregime. Hierdoor is het onmogelijk om te onderzoeken in hoeverre migratie uit deze landen naar Nederland in de onderzochte periode wordt gedreven door directe investeringen uit Nederland, en in hoeverre door beleidsmatige veranderingen.

Tabel 1: *aantal migranten uit niet-OECD landen buiten Europa per herkomstland in Amsterdam en in de 22 Nederlandse grootstedelijke gebieden tezamen in 1996 en 2009, en de groei van deze aantallen tussen 1996 en 2009.*

	Amsterdam			22 grootstedelijke agglomeraties		
	1996	2009	Δ1996-2009	1996	2009	Δ1996-2009
Afghanistan	344	1.964	1.620	1.445	10.885	9.440
Brazilië	868	1.836	968	2.345	5.469	3.124
China	1.504	2.854	1.350	7.455	19.117	11.662
Colombia	590	1.257	667	2.593	5.324	2.731
Dominicaanse R.	1.170	1.462	292	3.041	4.822	1.781
Nederlandse Ant.	7.398	7.370	-28	35.895	49.351	13.456
Egypte	2.588	3.452	864	4.979	6.629	1.650
Ethiopië	1.052	1.136	84	3.771	4.434	663
Filippijnen	997	1.371	374	2.403	4.167	1.764
Ghana	5.255	6.688	1.433	7.872	9.583	1.711
Hong Kong	1.476	1.354	-122	5.706	5.573	-133
India	1.916	3.121	1.205	4.957	9.109	4.152
Indonesië	11.621	8.951	-2.670	64.747	51.464	-13.283
Iran	1.396	1.999	603	6.667	11.183	4.516
Irak	882	1.911	1.029	3.702	13.763	10.061
Kaapverdië	357	314	-43	9.167	9.382	215
Marokko	29.635	34.184	4.549	90.617	105.679	15.062
Pakistan	3.205	3.225	20	7.648	7.897	249
Russische Federatie	1.025	3.236	2.211	3.598	15.975	12.377
Somalië	578	703	125	5.640	6.256	616
Suriname	45.680	39.902	-5.778	126.282	118.803	-7.479
Vietnam	110	271	161	2.680	3.833	1.153
Totaal	119.647	128.561	8.914	403.210	478.698	75.488

Bron: *Statline*, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (eigen calculaties).

Tabel 1 toont deze data voor *global city* Amsterdam en de 22 grootstedelijke gebieden bij elkaar. Het gaat hier uiteraard om de geregistreerde migranten, waardoor eventuele illegale migranten in deze tabel buiten beeld blijven, en dus ook niet in de analyses die volgen worden meegenomen. Twee categorieën migranten in deze tabel zijn niet relevant voor het te onderzoeken vraagstuk. De eerste categorie betreft vluchtelingen die om politieke redenen hun herkomstland hebben verlaten en zich in Nederland hebben gevestigd op basis van mensenrechtenverdragen. Daarom worden de immigranten uit Afghanistan, Iran, Irak en Somalië niet opgenomen in de analyses die volgen. De tweede categorie bestaat uit immigranten die zich in Nederland hebben gevestigd vanuit voormalige koloniën, overzeese

gebiedsdelen, en landen waar in de jaren zeventig gastarbeiders zijn geworven. Derhalve worden ook de immigranten uit de Nederlandse Antillen, Indonesië en Marokko uit de analyses gelaten.

Hoewel deze twee categorieën op theoretische gronden uit de analyses worden gehouden, is het mogelijk dat een deel van deze migratiestromen is veroorzaakt door directe investeringen vanuit Nederland. Zowel in voormalige koloniën en overzeese gebiedsdelen als in landen waar gastarbeiders zijn geworven vinden immers Nederlandse directe buitenlandse investeringen plaats (CBS, 2008). Een deel van de migratie uit Marokko kan daardoor bijvoorbeeld het gevolg zijn van zulke investeringen, in plaats van het gevolg van kettingmigratie die is ontstaan na het werven van gastarbeiders in dat land enkele decennia terug. Een soortgelijk probleem doet zich ook voor bij de migratiestromen uit landen waar politieke vluchtelingen vandaan komen. Ook daarvan kan een deel het gevolg zijn van buitenlandse directe investeringen. Dit probleem is echter onoverkomelijk in dit soort studies (cf. Ricketts, 1987; Sanderson & Kentor, 2008; Yang, 1998). In de conclusies zal worden ingegaan in hoeverre dit problematisch is voor de bevindingen.

Helaas is het niet mogelijk om louter de laaggeschoolde migranten te selecteren, terwijl de onderzochte theoretische rationale daar duidelijk voor is geformuleerd. Daarom wordt in de analyses, waar mogelijk, gecontroleerd voor het aandeel zogenaamde 'kenniswerkers' in elke migrantengroep (data: CBS en IND).⁷

Groei Nederlandse investeringen – meet de toename in Nederlandse directe investeringen tussen het gemiddelde van de jaren 1993-1995 en het gemiddelde van de jaren 2004-2006, in de herkomstlanden die zijn opgenomen in *groei immigrantengroepen*. Deze investeringen zijn daarmee twee jaar voorafgaand aan *groei immigrantengroepen* gemeten, aangezien het onwaarschijnlijk is dat de gevolgen van deze investeringen voor migratie zich onmiddellijk voordoen – het modelleren van zo een *time-lag* is daarom gebruikelijk in dit soort onderzoek (cf. Ricketts, 1987; Sanderson & Kentor, 2008; Yang, 1998).

7 Sinds 2004 is de 'Immigratie en Naturalisatiedienst' (IND) verantwoordelijk voor het bijhouden van het aantal ingewilligde verzoeken dat buitenlandse kenniswerkers indienen om zich te vestigen in Nederland (INDIAC 2009). Daaruit bleek dat uit drie van de veertien landen die in de analyses worden gebruikt een substantieel aantal kenniswerkers in Nederland werkt: India, China en Rusland. Het gemiddelde aantal kenniswerkers uit deze landen dat tussen 2005 en 2009 *per jaar* een dergelijk verzoek heeft ingediend is respectievelijk: 3582, 812 en 390. Deze zijn als percentage genomen van het aantal migranten uit die landen dat zich in die tijdsspanne in Nederland heeft gevestigd. De uitkomst daarvan is dat tussen 2005 en 2009 11,8 procent van de Russische migranten, 27,8 procent van de Chinese migranten en 128 procent van de immigranten uit India kenniswerkers waren. Deze percentages zijn als grove indicator gebruikt voor het aandeel kennismigrant uit deze landen in de gehele onderzochte tijdsspanne. In de analyses waar gecontroleerd wordt voor het aantal kenniswerkers is de toename in het aantal Russische migranten en het aantal Chinese migranten aldus respectievelijk teruggebracht met 11,8 procent en 27,8 procent. India valt in die analyses geheel weg omdat het aantal kenniswerkers uit India dat zich tussen 2005 en 2009 in Nederland heeft gevestigd het aantal migranten uit dat land dat zich in die tijdsspanne vestigde in de 22 grootstedelijke gebieden overstijgt. Dit duidt er op dat in de analyses waarin gecontroleerd wordt voor het aantal kenniswerkers, het aantal kenniswerkers wordt overschat.

In plaats van de relatieve groei in deze investeringen – i.e. het aandeel van deze investeringen in het bruto nationaal product van het ontvangende land (cf. Ricketts, 1987; Sanderson and Kentor, 2008; Yang, 1998) – is de absolute groei gemeten, i.e. het totale bedrag. Dit is het meest in overeenstemming met de theoretische noties die worden onderzocht in dit artikel, aangezien het absolute bedrag kan worden beschouwd als een maat voor het absolute aantal arbeidsplaatsen in de productieplaatsen in de *export processing zones*. Als zodanig is het een maat voor het absolute aantal mensen dat ontworteld raakt door de overgang van een traditionele werkstructuur naar een kapitalistische arbeidslogica. Volgens de onderzochte theoretische noties in dit artikel zijn dat degenen die tot migratie worden *gepushed* (data: UNCTAD).

Nationaal product per hoofd van de bevolking – meet het bruto nationaal product van de herkomstlanden in *groei immigrantengroepen* in het jaar 2000, gedeeld door de bevolkingsgrootte in dat jaar (data: Wereldbank).

Groei nationaal product – meet de groei in het bruto nationaal product van de herkomstlanden in *groei immigrantengroepen* tussen 1999 en 2000 als aandeel van het bruto nationaal product in 1999 (data: Wereldbank).

Bevolkingsgroei – meet de bevolkingsgroei in de herkomstlanden die zijn opgenomen in *groei immigrantengroepen* tussen 1999 en 2000 als aandeel van de bevolking in 1999 (data: Wereldbank).

Variabelen pull factor analyse

Groei aandeel migranten – meet de toename van de nieuwe migrantengroepen tussen 1997 en 2007 in de 22 grootstedelijke gebieden in Nederland als het aandeel van de bevolking in deze gebieden in 1997. Dit is een kleinere tijdsspanne dan die wordt gebruikt in het onderzoek naar de *push* factor (1996 tot en met 2009), omdat er geen data is met zo een grote tijdsspanne voor de *pull* factor (zie onder) (data: CBS).

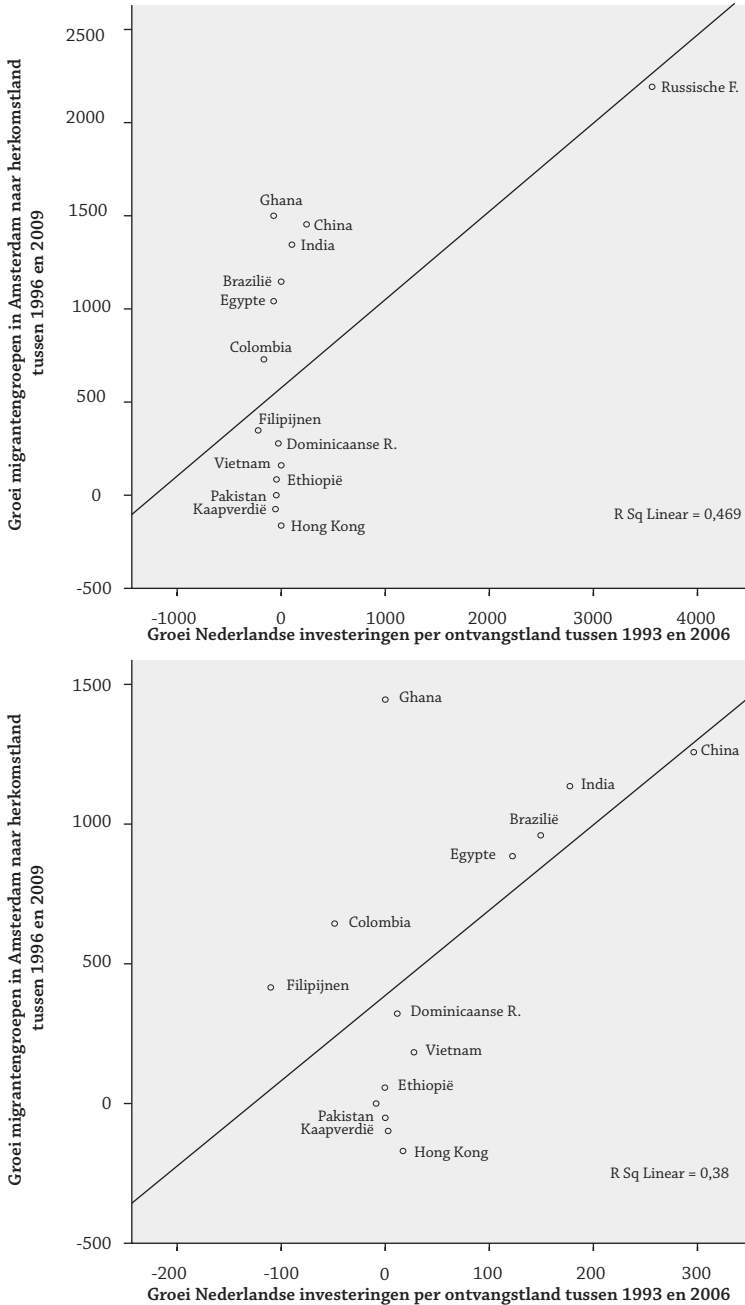
Werkgelegenheidsgroei geavanceerde producentendiensten – meet de groei in het aandeel werkgelegenheid in elke grootstedelijke agglomeratie in bedrijven die vallen onder categorie J (financiële instellingen) en K (zakelijke dienstverlening) in de ‘Nederlandse Standaard Bedrijfsindeling 1993’ (SBI 93). De maximale tijdsspanne voor deze data loopt van 1995 tot en met 2007. Daarmee is *werkgelegenheidsgroei geavanceerde producentendiensten* twee jaar voor *groei aandeel migranten* gemeten. Dit is gebruikelijk in arbeidsmarktonderzoek omdat het onwaarschijnlijk is dat de gevolgen van arbeidsvraag voor migratie onmiddellijk merkbaar zijn (data: CBS).

Resultaten

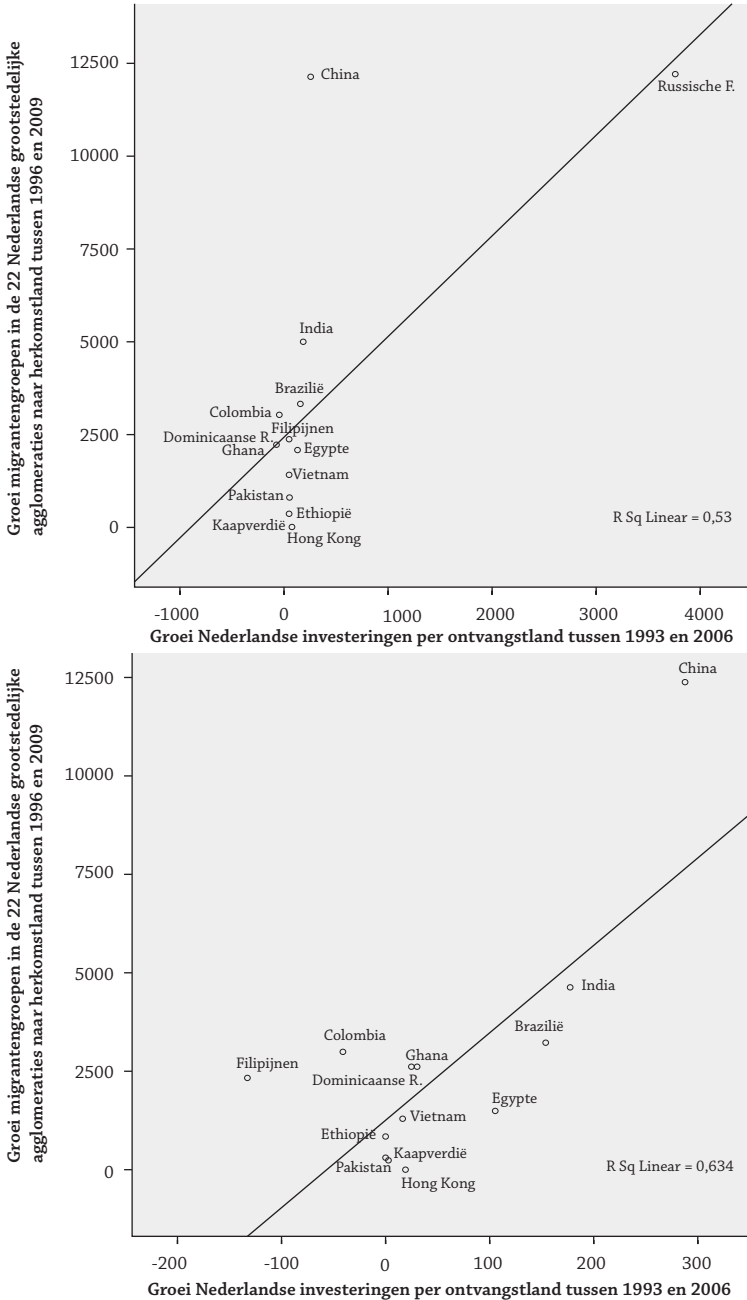
Zijn Nederlandse directe buitenlandse investeringen een push factor voor migratie?

Als eerste stap in het onderzoeken van de *push* factor worden in figuur 1 tot en met 4 de bivariate verbanden tussen *groei Nederlandse investeringen* en *groei immigrantengroepen* getoond voor *global city* Amsterdam (figuur 1 en 2) en de 22 Nederlandse grootstedelijke gebieden samen (figuur 3 en 4). Figuur 1 toont dat

Figuur 1 en 2: de relatie tussen de groei in Nederlandse directe buitenlandse investeringen en de groei van immigrantengroepen per herkomstland in Amsterdam (figuur 1: Pearsons $r = 0,685$, $p < 0,01$; $N = 14$, exclusief uitbijter Russische Federatie (Figuur 2: Pearsons $r = 0,617$, $p < 0,05$; $N = 13$))

Figuur 3 en 4: de relatie tussen de groei in Nederlandse directe buitenlandse investeringen en de groei van immigrantengroepen per herkomstland in de 22 Nederlandse grootstedelijke agglomeraties (figuur 3: Pearsons $r = 0,728$, $p < 0,01$; $N = 14$), exclusief uitbijter Russische Federatie (Figuur 4: Pearsons $r = 0,796$, $p < 0,05$; $N = 13$)

dit verband weliswaar in de verwachte richting is, maar dat de Russische Federatie een uitbijter is vanwege de grote Nederlandse directe investeringen aldaar. Figuur 2 controleert daarvoor door de Russische Federatie weg te laten, en toont dat zonder deze uitbijter het verband nog steeds in de verwachte richting is: immigrantengroepen die in Amsterdam het sterkst zijn gegroeid komen uit landen waar Nederlandse directe investeringen het sterkst zijn gegroeid. Figuur 3 en 4 tonen voor de 22 grootstedelijke gebieden bij elkaar grofweg hetzelfde patroon. Hoewel deze figuren een eerste indicatie zijn dat Sassens *push* factor verklaring voor immigratie van nieuwe industrielanden naar steden in de landen die daar investeren empirisch valide is, is een grondiger onderzoek nodig vanwege het bestaan van concurrerende theorieën. Aangezien het hier om migrantengroepen gaat waarvan het herkomstland minder economisch ontwikkeld is dan Nederland, zal in de tabellen die volgen worden onderzocht of deze *push* factor overeind blijft als wordt gecontroleerd voor klassieke migratietheorieën, en dus voor onderontwikkeling en bevolkingsdruk. Tabel 2 onderzoekt dit voor *global city* Amsterdam, en tabel 3 voor de 22 grootstedelijke agglomeraties bij elkaar.

Het eerste en tweede model in deze tabellen onderzoeken de rol van investeringen gecontroleerd voor *bevolkingsgroei*, en respectievelijk voor twee standaard indicatoren voor economische ontwikkeling: *nationaal product per hoofd van de bevolking* (model 1) en *groei nationaal product* (model 2). Beide modellen tonen dat de toename in de nieuwe migrantengroepen in zowel Amsterdam als de 22 grootstedelijke gebieden bij elkaar inderdaad sterk samenhangt met de toename in Nederlandse investeringen in de herkomstlanden. Daarnaast lijken klassieke migratietheorieën ook verklarende waarde te hebben, omdat hoge economische groei in nieuwe industrielanden gepaard gaat met een zwakke toename van het aantal migranten uit die landen in Amsterdam. Hetzelfde geldt voor een hoog nationaal product per hoofd van de bevolking voor de toename van het aantal migranten uit nieuwe industrielanden naar de 22 grootstedelijke gebieden in het totaal. Model 3, waarin naast *groei Nederlandse investeringen* alle indicatoren voor klassieke migratietheorieën zijn opgenomen, verandert daar weinig aan.

Tabel 2: *groei migrantengroepen (1996 – 2009) in Amsterdam verklaard door 1) groei Nederlandse investeringen in land van herkomst, 2) nationaal product per hoofd bevolking in land van herkomst, 3) groei bruto nationaal product in land van herkomst, en 4) bevolkingsgroei in land van herkomst (lineaire regressie analyse; methode: ordinary least squares).*

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
				Exclusief uitbijter Russische Federatie
	β	β	β	β
Constance	-0,000	0,000	0,000	0,000
Groei Nederlandse investeringen	0,625**	0,882***	0,794***	0,711***
Nationaal product per hoofd bevolking	-0,285		-0,194	-0,118

Tabel 3: *groei migrantengroepen (1996 – 2009) in de 22 Nederlandse grootstedelijke gebieden verklaard door 1) groei Nederlandse investeringen in land van herkomst, 2) nationaal product per hoofd bevolking in land van herkomst, 3) groei bruto nationaal product in land van herkomst, en 4) bevolkingsgroei in land van herkomst (lineaire regressie analyse; methode: ordinary least squares).*

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
				Exclusief uitbijter Russische Federatie	Gecorrigeerd Voor kenniswerkers	Exclusief uitbijter Russische Federatie en gecorrigeerd voor kenniswerkers
	β	β	β	β	β	β
Constante	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Groei Nederlandse investeringen	0,487**	0,565**	0,424*	0,689***	0,542**	0,702**
Nationaal product per hoofd bevolking	-0,278*		-0,312*	-0,279	-0,284*	-0,281
Groei bruto nationaal product		0,023	0,150	0,105	0,086	-0,062
Bevolkingsgroei	-0,392*	-0,262	-0,336	-0,164	-0,318	-0,214
R ²	0,648	0,580	0,658	0,701	0,736	0,685
N	14	14	14	13	13	12

Bronnen: OECD, Wereldbank (UNCTAD), en *Statline*, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (eigen calculaties).

*p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01; ****p < 0,001, eenzijdig.

Tabel 2: *(Vervolg)*

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Groei bruto nationaal product			-0,483*	-0,477*
Bevolkingsgroei		-0,072	-0,175	-0,033
R ²	0,542	0,582	0,612	0,640
N	14	14	14	13

Bronnen: OECD, Wereldbank (UNCTAD), en *Statline*, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (eigen calculaties).

*p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01; ****p < 0,001, eenzijdig.

In het vierde model van zowel tabel 2 als tabel 3 is uitbijter ‘Russische Federatie’ uit de analyse gelaten, waaruit blijkt dat deze uitbijter niet verantwoordelijk is voor de bevindingen in de vorige modellen. De nieuwe immigratie naar Amsterdam en de 22 grootstedelijke gebieden bij elkaar lijkt daarom inderdaad het gevolg te zijn van Nederlandse directe investeringen in de herkomstlanden zoals

Sassen reeds begin jaren tachtig heeft beweerd. Er is echter nog één probleem: haar theoretische rationale is geformuleerd voor de verklaring van migratie van laaggeschoolden, maar de gebruikte data laten niet toe om louter laaggeschoolde migranten te selecteren. Daarom wordt een additionele analyse uitgevoerd waarin wordt gecontroleerd voor het aandeel kenniswerkers per migrantengroep (zie noot 7). De vestiging van deze kenniswerkers is namelijk niet conform de onderzochte theoretische rationale, maar kan wel (deels) verantwoordelijk zijn voor de bevindingen.⁸

Controleren voor het aandeel kenniswerkers is alleen mogelijk voor de analyse van de 22 agglomeraties bij elkaar aangezien het aantal kenniswerkers per migrantengroep alleen bekend is op nationaal niveau. Het gevolg daarvan is wel dat het aandeel kenniswerkers per migrantengroep wordt overschat (zie noot 7), en de analyses die volgen zijn daarom een zeer strikte toetsing van de theoretische notie dat Nederlandse directe buitenlandse investeringen migratie naar Nederland tot gevolg hebben. Model 5 van tabel 3 laat zien dat een dergelijke toetsing de voorgaande bevindingen niet verandert, aangezien er nog steeds een substantiële relatie bestaat tussen *groei Nederlandse investeringen* en *groei immigrantengroepen*. Model 6, waarin zowel wordt gecontroleerd voor het aandeel kenniswerkers als voor uitbijter 'Russische Federatie' verandert daar weinig aan.⁹

Tabel 4 toont de analyses zoals in tabel 2, alleen voor elke grootstedelijke agglomeratie afzonderlijk. Bijna zonder uitzondering, tonen zij hetzelfde patroon. Bivariaat (kolom 1), gecontroleerd voor uitbijter 'Russische Federatie' (kolom 2), gecontroleerd voor indicatoren voor onderontwikkeling (kolom 3), en gecontroleerd voor deze indicatoren en uitbijter 'Russische Federatie' (kolom 4), bestaat er in verreweg de meeste agglomeraties een positief verband tussen *groei Neder-*

8 Hoewel de onderzochte theorie expliciet is geformuleerd voor het verklaren van de migratie van laaggeschoolden die emplooi vinden in de zogenaamde *export processing zones*, kan men natuurlijk argumenteren dat de *push factor* in deze theorie – de introductie van de kapitalistische productiewijze in combinatie met de culturele banden die ontstaat tussen het investerende land het land waarin geïnvesteerd wordt – ook van toepassing is op kenniswerkers. Denk hierbij bijvoorbeeld aan iemand uit een familie waarvan de arbeid is gericht op zelfvoorziening die een academische graad haalt, en op basis van deze graad emplooi vindt bij de multinational die banden heeft met de universiteit waar deze persoon gestudeerd heeft. Het verschil met een laaggeschoolde arbeider in een *export processing zone* is natuurlijk dat de ontworteling die plaatsvindt door de introductie van de kapitalistische productiewijze niet wordt veroorzaakt door een transformatie van een zelfvoorzienige tot loonarbeider. De ontworteling waar in dit hypothetische geval sprake van is ontstaat door het behalen van schooldiploma's die nodig zijn voor een succesvol bestaan in een kapitalistische economie.

9 De toetsing van de theoretische noties die in dit artikel zijn gebruikt vragen weliswaar om een onderzoek naar de toename in het absolute aantal migranten, maar daardoor kunnen de bevindingen spurious zijn omdat je kunt verwachten dat uit landen met een grote bevolking nu eenmaal meer migranten komen. Daarom zijn de analyses ook uitgevoerd door te controleren voor bevolkingsgrootte. Dan blijkt dat alle analyses in het artikel – op die waarin uitbijter Rusland uit de analyse is gelaten na (tabel 2, model 4; tabel 3 model 4 en 6) – zelfs nog sterkere coëfficiënten opleveren voor *groei Nederlandse investeringen* dan zonder deze controle. Bij de analyses waar uitbijter Rusland uit de analyse is gelaten zijn de coëfficiënten van *groei Nederlandse investeringen* nog steeds positief – dus in 'de juiste richting', zij het niet meer significant. De hoge correlatie tussen *groei Nederlandse investeringen* en *groei immigrantengroepen* is dus geenszins het gevolg van de bevolkingsgrootte van de herkomstlanden.

landse investeringen en groei immigrantengroepen. Alles duidt er kortom op dat Sassens argumentatie betreffende de *push* factor voor migratiestromen vanuit nieuwe industrielanden naar steden in de landen die daarin investeren een empirische basis heeft. En dat, zoals verwacht, deze argumentatie niet louter toepasbaar is op *global cities*, maar op steden in het algemeen. Daarmee is hypothese 1 bevestigd.

Tabel 4: *Pearsons correlaties tussen groei in migrantengroepen (1996 – 2009) in de 22 Nederlandse grootstedelijke gebieden en groei Nederlandse investeringen in land van herkomst.*

	Bivariate correlaties (N = 14)	Bivariate correlaties exclusief uitbijter Russische Federatie (N = 13)	Partiële correlaties gecontroleerd voor onderontwikkeling (N = 14)	Partiële correlaties gecontroleerd voor onderontwikkeling, en exclusief uitbijter Russische Federatie (N = 13)
Amersfoort	0,820****	0,579***	0,624***	0,504*
Amsterdam	0,685***	0,617***	0,794***	0,711***
Apeldoorn	0,945****	0,533**	0,899****	0,467*
Arnhem	0,423*	0,725***	-0,148	0,659***
Breda	0,600***	0,706***	0,163	0,622**
Den Bosch	0,933****	0,799****	0,867****	0,754***
Den Haag	0,761***	0,705***	0,525**	0,627**
Dordrecht	0,690***	0,560**	0,304	0,411
Eindhoven	0,494**	0,829****	0,160	0,790***
Enschede	0,830****	0,846****	0,676***	0,814***
Geleen/Sittard	0,869****	0,670***	0,720***	0,564**
Groningen	0,721***	0,794****	0,422*	0,741***
Haarlem	0,920****	0,652***	0,862****	0,624**
Heerlen	0,949****	0,578***	0,905****	0,433
Leeuwarden	0,458***	0,765***	-0,012	0,709***
Leiden	0,739***	0,829****	0,419*	0,798***
Maastricht	0,908****	0,801****	0,811****	0,745***
Nijmegen	0,853****	0,686****	0,699***	0,617**
Rotterdam	0,522**	0,698***	0,002	0,616**
Tilburg	0,526*	0,687***	0,024	0,600**
Utrecht	0,600***	0,799****	0,272	0,742***
Zwolle	0,760***	0,623**	0,599**	0,614**
Total	0,728***	0,796****	0,424*	0,689***

Bronnen: OECD, Wereldbank (UNCTAD), en *Statline*, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (eigen calculaties).

*p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01; ****p < 0,001, eenzijdig.

Is de clustering van geavanceerde producentendiensten een pull factor voor migratie?

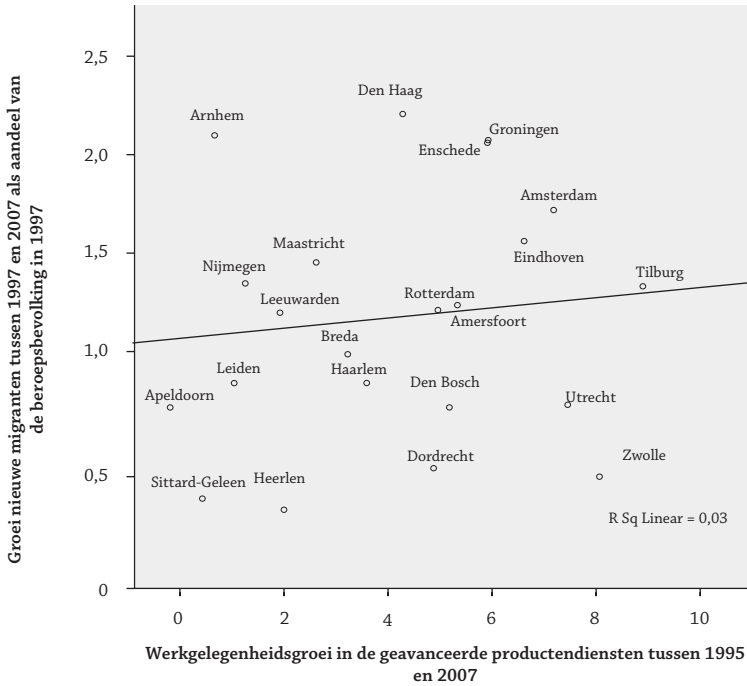
Na het onderzoek naar de *push* factor voor migratiestromen van nieuwe industrielanden naar steden in Nederland zal nu de *pull* factor in Sassens theoretisch raamwerk voor de verklaring van deze stromen worden onderzocht. Verschillende studies hebben reeds uitgewezen dat Nederlandse steden met het hoogste aandeel werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten inderdaad de laagste werkloosheidsniveaus hebben onder laaggeschoolden (Van der Waal, 2010; Van der Waal & Burgers, 2009a, 2009b, 2010). Dit is volledig in overeenstemming met de onderzochte *pull* factor in dit artikel, die bestaat uit de hoge arbeidsvraag naar laaggeschoolden in deze steden. Als deze *pull* factor inderdaad de vestiging van nieuwe migrantengroepen in Nederlandse steden drijft, kan worden verwacht dat in Nederlandse steden waar de werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten het sterkst is toegenomen, het aandeel nieuwe migrantengroepen ook het sterkst is toegenomen.

Dit wordt onderzocht in figuur 5, die het verband tussen *groei aandeel migranten* en *werkgelegenheidsgroei geavanceerde producentendiensten* toont. *Groei aandeel migranten* is gemeten door te controleren voor kenniswerkers (zie noot 7), aangezien de onderzochte *pull* factor is geformuleerd voor de vestiging van laaggeschoolde migranten. Het is bij deze analyse niet nodig om te controleren voor klassieke migratietheorieën, aangezien die, gelijk de hier onderzochte *pull* factor, de verbetering van de levensstandaard van migranten centraal stellen. Zowel op basis van de hier onderzochte *pull* factor als op basis van klassieke migratietheorieën kan het daarom worden verwacht dat migranten zich vestigen in plaatsen met hoge arbeidsvraag. Anders gesteld, zowel de *pull* factor in Sassens theoretische raamwerk die in dit artikel wordt onderzocht als klassieke migratietheorieën veronderstellen een basale arbeidsmarktlogica.

Figuur 5 toont dat deze logica in Nederland echter niet opgaat. Hoewel er een zwak positief verband is tussen *groei aandeel migranten* en *werkgelegenheidsgroei geavanceerde producentendiensten*, is het niet significant. Als het figuur dan ook iets aantoonde, is het dat er geen duidelijk interpreteerbaar patroon bestaat in deze samenhang – hypothese 2 wordt daardoor verworpen. In tegenstelling tot de *push* factor, blijkt de *pull* factor in Sassens theoretisch raamwerk ter verklaring van migratie van nieuwe industrielanden naar steden in de landen die daar investeren geen empirische basis te hebben. In ieder geval niet voor de Nederlandse casus. In de conclusies wordt dieper ingegaan op deze bevindingen.

Figuur 5: *de invloed van de geavanceerde producentendiensten op de vestiging van nieuwe immigrantengroepen in de 22 Nederlandse grootstedelijke agglomeraties, gecontroleerd voor kenniserkers (Pearsons $r = 0,173$, $p = 0,442$; $N = 22$).*

Conclusies

In dit artikel is Sassen's theoretische raamwerk voor het verklaren van migratiestromen van nieuwe industrielanden naar steden in de hoogontwikkelde economieën die in die landen investeren onderzocht. Dit raamwerk combineert een *push* factor die directe investeringen in nieuwe industrielanden centraal stelt – en ook wel wordt aangeduid als wereldsysteemtheorie – met een *pull* factor die de hoge vraag naar laaggeschoolde arbeid in steden in de hoogontwikkelde economieën vanwege de clustering van geavanceerde producentendiensten benadrukt. Dat deze twee factoren in een raamwerk worden samengebracht, komt omdat ze volgens Sassen dezelfde oorzaak hebben: de nieuwe internationale arbeidsdeling die is ontstaan door het opzetten van productiefaciliteiten in nieuwe industrielanden. Enerzijds wordt verondersteld dat dit leidt tot ontworteling in nieuwe industrielanden bij diegenen die emplooi vinden in zogenaamde *export processing zones*. Anderzijds zou de complexiteit van de coördinatie van een mondiaal gefragmenteerd productieproces er toe leiden dat geavanceerde producentendiensten clusteren in steden in de hoogontwikkelde economieën ten einde de kennis voor deze coördinatie te produceren.

De analyses suggereren dat directe buitenlandse investeringen inderdaad functioneren als *push* factor. De toename van migrantengroepen in Nederlandse steden in de afgelopen vijftien jaar is het sterkst vanuit landen waar de directe investeringen vanuit Nederland het sterkst zijn toegenomen tussen 1993 en 2007. Daarbij is gecontroleerd voor klassieke migratietheorieën die onderontwikkeling en overbevolking centraal stellen, en ook verklarende waarde blijken te hebben. Naast een bevestiging van de *push* factor in Sassens theoretische raamwerk, waar later nog dieper op wordt ingegaan, werpen deze bevindingen nieuw licht op een veelgebezigde stelling die van klassieke migratietheorieën is afgeleid.

Volgens klassieke migratietheorieën liggen 'the root causes' (Martin, 1995: 820) van migratie van ontwikkelingslanden naar hoogontwikkelde economieën in onderontwikkeling, en de 'low wages and few jobs' (Martin, 1995: 820) die daarvan het gevolg zijn. In overeenstemming met dat argument wordt door velen verondersteld dat 'immigration countries can influence the propensity to emigrate from other countries through three major economic channels – trade, investment, aid' (Martin, 1995: 820, cursivering: JvdW). Nu leiden directe investeringen in ontwikkelingslanden weliswaar tot economische groei (Hahm & Heo, 2008), maar de bevindingen in dit artikel wijzen uit dat daar niet automatisch van kan worden afgeleid dat dergelijke investeringen leiden tot een afname in de migratie vanuit die landen naar hoogontwikkelde economieën.

Vanwege de toenemende economische groei zal – in lijn met klassieke migratietheorieën – deze migratie inderdaad afnemen. Dat is uit de analyses in dit artikel wederom gebleken, aangezien een sterke economische groei in een nieuw industrieland gepaard ging met een beperkte toename van het aantal migranten vanuit die landen richting Nederlandse steden. Tegelijkertijd zal – in lijn met de wereldsysteemtheorie én de bevindingen in dit artikel – deze migratie toenemen vanwege directe investeringen. De bevindingen in dit artikel wijzen in de richting van het bestaan van een dergelijke ontwikkelingsparadox, maar of er daadwerkelijk sprake van is vraagt echter om meer onderzoek. De bevestiging van het argument dat directe investeringen functioneren als *push* factor in dit artikel is namelijk gebaseerd op zulke investeringen vanuit één land in een beperkt aantal nieuwe industrielanden. Voor een goed inzicht in 1) hoe klassieke migratietheorieën zich verhouden tot de wereldsysteemtheorie, en 2) wat het netto resultaat is van de twee tegen elkaar inwerkende krachten die deze theorieën veronderstellen, is een meer omvattende studie nodig. Daarvoor dienen immers de migratiegevolgen van alle buitenlandse investeringen – en niet die uit slechts een land – in nieuwe industrielanden te worden onderzocht. En hetzelfde geldt voor uitgaande migratiestromen: niet slechts die richting Nederland, maar migratie naar alle investerende landen dient daarvoor te worden bestudeerd.

Hoewel alle bevindingen in dit artikel in overeenstemming zijn met het *push* factor argument in Sassens theorie over de nieuwe migratie, is voorts meer onderzoek nodig voor de validering van de wereldsysteemtheorie. In de eerste plaats omdat het centrale mechanisme in deze theorie – ontworteling vanwege de introductie van een kapitalistisch regime door directe investeringen – niet in dit artikel is onderzocht. In de tweede plaats was het helaas niet mogelijk om louter laaggeschoolde migranten uit nieuwe industrielanden te selecteren, terwijl de onder-

zochte theoretische noties daar wel voor zijn geformuleerd. Voor de migratie van hooggeschoolde migranten uit die landen gelden vermoedelijk andere *push* factoren (zie noot 1 en noot 9). Hoewel is getracht om te controleren voor de immigratie van hooggeschoolden uit nieuwe industrielanden door het geschatte aandeel kenniswerkers in mindering te brengen op de totale migratiestromen, blijft het een empirische vraag in hoeverre dit heeft gewerkt – het blijven immers correcties op basis van schattingen.

De derde, en vermoedelijk meest substantiële reden waarom vervolgonderzoek nodig is hangt samen met de tweede: de bevindingen kunnen ook volgens een andere theorie worden geïnterpreteerd. Deze theorie stelt dat directe buitenlandse investeringen worden veroorzaakt door migranten, in plaats van andersom zoals wordt beweerd in de wereldsysteemtheorie (Kugler & Rapoport, 2007). De argumentatie hierbij is dat migranten informatie en kennis hebben over investeringsmogelijkheden in het herkomstland, en dientengevolge directe investeringen in die landen op gang brengen. Het zal duidelijk zijn dat het hier voornamelijk om hooggeschoolde migranten gaat, en dat het als zodanig geen concurrerende theorie is voor de wereldsysteemtheorie zoals die hier getoetst is. Aangezien niet louter de laaggeschoolde migranten konden worden geselecteerd in deze studie, kan het echter zijn dat de bevindingen (deels) kunnen worden toegeschreven aan investeringen die op gang zijn gebracht door hooggeschoolde migranten uit nieuwe industrielanden die zich in Nederland gevestigd hebben. Daar valt echter weer tegen in te brengen dat de analyses in dit artikel zijn uitgevoerd met een zogenaamde *time-lag*: de groei in investeringen is voorafgaand aan de groei in de migrantenpopulaties gemeten. Dit maakt het erg onwaarschijnlijk dat de bevindingen het resultaat zijn van in hun herkomstland investerende migranten in Nederland.

De bevindingen in dit artikel dienen voorts voorzichtig te worden geïnterpreteerd omdat de invloed van directe buitenlandse investeringen op twee typen migratiestromen niet konden worden onderzocht. Dit betreft ten eerste migratiestromen vanuit landen die te klein zijn om te worden geregistreerd en in de gebruikte databases daarom niet voorkomen. Het gevolg daarvan is dat slechts 14 niet-OECD buiten Europa overbleven, terwijl er zeker migranten uit meer dergelijke landen woonachtig zijn in de 22 grootstedelijke gebieden in Nederland. De tweede ononderzochte migratiestroom betreft illegale migranten, die per definitie niet in officiële databestanden vertegenwoordigd zijn. Een onderzoek naar de *push* factoren die deze twee migratiestromen op gang brengen of bestendigen zou nieuwe inzichten op kunnen leveren over de houdbaarheid en verklarende waarde van de in dit artikel onderzochte theorie.

In tegenstelling tot de *push* factor verklaring in Sassens theoretische raamwerk, is voor de *pull* factor verklaring geen bevestiging gevonden. Voorgaande studies hebben weliswaar gevonden dat in steden met een hoog aandeel werkgelegenheid in de geavanceerde producentendiensten veel vraag naar laaggeschoolden is, maar deze vraag blijkt niet als een *pull* factor voor nieuwe immigratiestromen te fungeren – althans niet in Nederland. Blijkbaar wordt de vestiging van nieuwe migrantengroepen daar niet bepaald door vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Dat mechanisme heeft waarschijnlijk meer verklarende waarde in minder geregu-

leerde economieën, zoals in de Verenigde Staten, dan in relatief genereuze verzorgingsstaten zoals Nederland (cf. Zorlu & Mulder, 2008). Dit wijst er niet alleen op dat institutionele verschillen in tijden van mondialisering weerbarstig kunnen zijn, maar dat daardoor de gevolgen van mondialisering per land verschillend uit kunnen pakken (cf. Sassen, 2006c).

Literatuur

- Burgers, J. & S. Musterd (2001). Global and Local Determinants of Social Exclusion: Amsterdam versus Rotterdam. In: H.T. Andersen en R. Van Kempen (red.), *Governing European Cities: Social Fragmentation, Social Exclusion and Urban Governance*. Aldershot: Ashgate, 125-149.
- Burgers, J., & J. van der Waal (2007). Het 'global city'-debat over sociale ongelijkheid ont-rafeld. Een analyse van loonverschillen op bedrijfsniveau in Amsterdam en Rotterdam. *Sociologie*, 3(4): 427-448.
- CBS (2008). Internationalisation Monitor. Op 12-10-2010, gedownload van: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/1C8F0EA9-AFCE-477B-B9C8-EA074510714C/0/2008m20pub.pdf>.
- Elliott, J.R. (1999). Putting "Global Cities" In Their Place: Urban Hierarchy and Low-Income Employment during the Post-War Era. *Urban Geography*, 20(1): 95-115.
- Elliott, J.R. (2004). The Work of Cities: Underemployment and Urban Change in Late-20th-Century America. *Cityscape*, 7(1): 107-133.
- Hahm, S.D. & U. Heo (2008). U.S. and Japanese Foreign Direct Investment in East Asia: A Comparative Analysis. *The Policy Studies Journal*, 36(3): 385-401.
- INDIAC (2009). *Monitor Kennismigrantenregeling 2008*. Op 25-11-2009, gedownload van: http://www.ind.nl/nl/Images/12.%20eindrapport%20Monitor%20Kennismigranten%202008%20-%20v%2006%20-%20naar%20repro%20090311%20DEF_tcm5-183778.pdf.
- Kasarda, J.D. (1985). Urban Change and Minority Opportunities. In: E. Peterson (red.), *The New Urban Reality*. Washington D.C.: Brookings, 33-67.
- Kasarda, J.D. & J. Friedrichs (1985). Comparative Demographic-Employment Mismatches in U.S. and West German Cities. *Research in the Sociology of Work*, 3(1): 1-30.
- Kasarda, J.D. & J. Friedrichs (1986). Economic Transformation, Minorities, and Urban Demographic-Employment Mismatch in the U.S. and West Germany. In: H.J. Ewers, J.B. Goddard & H. Matzerath (red.), *The Future of the Metropolis. Berlin, London, Paris, New York Economic Aspects*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 221-249.
- Kugler, M. & H. Rapoport (2007). International Labor and Capital Flows: Complements or Substitutes? *Economics Letters*, 94(2): 155-162.
- Martin, P.L. (1993). An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. *Population and Development Review*, 20(4): 699-751.
- Martin, P.L. (1995). Investment, Trade, and Migration. *International Migration Review*, 29(3): 820-825.
- Massey, D.S. (1988). Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14(3): 383-413.
- Massey, D.S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouchi, A. Pellegrino, & J.E. Taylor (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3): 431-466.

- Ours, J.C. van & J. Veenman (2003). The Educational Attainment of Second-Generation Immigrants in the Netherlands. *Journal of Population Economics*, 16(4): 739-753.
- Portes, A. & J. Walton (1981). *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.
- Ricketts, E. (1987). U.S. Investment and Immigration from the Caribbean, *Social Problems*, 34(4): 374-387.
- Sanderson, M.R. & J. Kentor (2008). Foreign Direct Investment and International Migration: A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1985-2000. *International Sociology*, 23(4): 514-539.
- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. 2 ed. London: Pine Forge Press.
- Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*. 2 ed. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2006a). *Cities in a World Economy*. 3 ed. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Sassen, S. (2006b). Foreign Investment: A Neglected Variable. In: A.M. Messina & G. Lahav (red.), *The Migration Reader: Exploring Politics and Policy*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 596-608.
- Sassen, S. (2006c). *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen-Koob, S. (1984a). Direct Foreign Investment: A Migration Push-Factor. *Environment and Planning C*, 2(4): 399-416.
- Sassen-Koob, S. (1984b). The New Labor Demand in Global Cities. In: M.P. Smith (red.), *Cities in Transformation: Capital, Class and Urban Structure*. Beverly Hills: Sage, 139-171.
- Sassen-Koob, S. (1985). Capital Mobility and Labor Migration: Their Expression in Core Cities. In: M. Timberlake (red.), *Urbanization in the World-Economy*. Orlando: Academic Press, 231-265.
- Sassen-Koob, S. (1986). New York City: Economic Restructuring and Immigration. *Development and Change*, 17(1): 85-119.
- Waal, J. van der (2010). *Unravelling the Global City Debate. Economic Inequality and Ethnocentrism in Contemporary Dutch Cities*. Dissertatie, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Waal, J. van der & J. Burgers (2010). Post-Industrialisation, Job Opportunities and Ethnocentrism: A comparison of Twenty-two Dutch Urban Economies. *UrbanStudies*, in press: DOI: 10.1177/0042098010366765.
- Waal, J. van der & J. Burgers (2009a). Ethnic Competition in Contemporary Cities. The Effects of Job Opportunities and Residential Segregation. In: J.W. Duyvendak, F. Hendriks & M. van Niekerk (red.), *City in Sight. Dutch Dealings with Urban Problems*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 25-40.
- Waal, J. van der & J. Burgers (2009b). Unravelling the Global City Debate on Social Inequality: A Firm-level Analysis of Wage Inequality in Amsterdam and Rotterdam. *Urban Studies*, 46(13): 2715-2729.
- Yang, P.Q. (1998). The Demand for Immigration to the United States. *Population and Environment: A Journal of Interdisciplinary Studies*, 19(4): 357-383.
- Zorlu, A. & C. Mulder (2008). Initial and Subsequent Location Choices of Immigrants to the Netherlands. *Regional Studies*, 42(2): 245-264.